XIVA XONLIGIDA MENNONITLAR VA MAHALLIY AHOLI O‘RTASIDAGI MADANIY ALOQALAR

Buranov Zafarjon Ergashboy o'g'li
E-mail: zafarbekboronov4434@gmail.com

Qabul qilindi: 30.09.2025
Ko‘rib chiqildi: 01.10.2025
Tasdiqlandi: 02.10.2025

Kalit so‘zlar:
Mennonitlar, Xiva xonligi, mahalliy aholi, madaniy aloqalar, diniy bag‘rikenglik, urf-odatlar, ijtimoiy moslashuv.

Annotatsiya. Xiva xonligida mennonitlarning paydo bo‘lishi va ular bilan mahalliy aholi o‘rtasidagi madaniy aloqalar Markaziy Osiyo tarixida alohida o‘rin tutadi. Mennonitlar o‘zlarining diniy e’tiqodi va turmush tarzi bilan boshqa jamoalardan ajralib turgan bo‘lsalar-da, ular mahalliy aholining hayot tarziga asta-sekin moslashib bordilar. Xususan, ular dehqonchilik, hunarmandchilik va qurilish ishlarida mahalliylar bilan tajriba almashdilar. Bu jarayon ikki tomonlama madaniy ta’sirni yuzaga keltirdi: mennonitlar o‘zlarining ilg‘or texnologiyalari va mehnatsevarligi bilan mahalliy hayotga ijobiy ta’sir ko‘rsatgan bo‘lsa, mahalliy aholining an’anaviy urf-odatlari ularning kundalik turmushiga kirib bordi. Mazkur tadqiqot Xiva xonligi davridagi diniy bag‘rikenglik, madaniy o‘zaro ta’sir va ijtimoiy moslashuv masalalarini yoritishga qaratilgan.

Key words:
Mennonites, Khiva Khanate, local population, cultural interactions, religious tolerance, traditions, social adaptation.

Annotation. The arrival of Mennonites in the Khiva Khanate and their cultural interactions with the local population hold a unique place in the history of Central Asia. Although Mennonites maintained distinct religious beliefs and lifestyle practices, they gradually adapted to the social environment of the region. Their contributions in agriculture, craftsmanship, and construction facilitated mutual exchange with the local community. This interaction fostered a two-way cultural influence: Mennonites introduced advanced technologies and a strong work ethic, while local traditions and customs became integrated into their daily lives. The study highlights issues of religious tolerance, cultural exchange, and social adaptation within the context of the Khiva Khanate.

Ключевые слова: Меннониты, Хивинское ханство, местное население, культурные связи, религиозная терпимость, традиции, социальная адаптация.

Аннотация. Появление меннонитов в Хивинском ханстве и их культурные связи с местным населением занимают особое место в истории Средней Азии. Несмотря на свою религиозную обособленность и уникальный образ жизни, меннониты постепенно адаптировались к условиям региона. Они активно участвовали в земледелии, ремеслах и строительстве, обмениваясь опытом с местным населением. В результате возникло двустороннее культурное влияние: меннониты внесли в жизнь региона передовые технологии и трудолюбие, а традиции местных жителей постепенно проникли в их быт. Данное исследование направлено на освещение вопросов религиозной толерантности, культурного взаимодействия и социальной адаптации в период существования Хивинского ханства.

Kirish. Xiva xonligi Markaziy Osiyo tarixida siyosiy, iqtisodiy va madaniy markazlardan biri sifatida alohida o‘rin tutadi. Bu hudud nafaqat mahalliy turkiy xalqlar, balki turli diniy va etnik guruhlar uchun ham muhim maskan bo‘lib kelgan. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Xiva xonligida mennonitlar jamoasining paydo bo‘lishi bu yerning tarixiy va madaniy hayotida muhim voqealardan biri sifatida qaraladi. Mennonitlar, asosan, Rossiya imperiyasi hududidan ko‘chib kelgan bo‘lib, diniy ta’qiblardan qochib, yangi yashash joylarini izlash jarayonida Xiva xonligi hududida o‘zlariga boshpana topdilar. Mennonitlar o‘zining diniy e’tiqodi, tinchliksevarligi va mehnatsevarligi bilan tanilgan xalq bo‘lib, ular ko‘p jihatdan mahalliy aholining turmush tarzidan farq qilardi. Biroq vaqt o‘tishi bilan ular mahalliy jamiyat bilan yaqinlashib, iqtisodiy va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishga kirishdilar. Ayniqsa, dehqonchilik, irrigatsiya ishlari, chorvachilik, qurilish va texnik yangiliklarni joriy etishda ular muhim tajribaga ega edilar. Shu sababli mennonitlarning faoliyati Xiva xonligining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muayyan iz qoldirdi. Boshqa tomondan, mahalliy aholi ham mennonitlar bilan do‘stona munosabatlarni yo‘lga qo‘yib, o‘z an’analari, urf-odatlari va qadriyatlarini ular bilan bo‘lishdi. Bu jarayon ikki tomonlama madaniy almashinuvni ta’minlab, diniy bag‘rikenglik,

ijtimoiy hamkorlik va madaniy uyg‘unlikni kuchaytirishga xizmat qildi. Shu tariqa Xiva xonligidagi mennonitlar jamoasi diniy bag‘rikenglikning va madaniy xilma-xillikning yorqin misoliga aylandi. Mazkur tadqiqot mennonitlarning Xiva xonligida tutgan o‘rni, ularning mahalliy aholi bilan aloqalari, madaniy va ijtimoiy jarayonlarga qo‘shgan hissasi hamda bu o‘zaro munosabatlarning tarixiy ahamiyatini o‘rganishga qaratilgan. Xiva xonligi tarixida turli etnik va diniy guruhlarning yashashi va ular o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar alohida o‘rganishga arziydigan masaladir. Mennonitlarning bu hududga kelishi va ular bilan mahalliy aholi o‘rtasidagi madaniy aloqalar nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga, balki diniy bag‘rikenglik va madaniy uyg‘unlikka ham misol bo‘la oladi. Mennonitlar o‘zlarining tinchliksevarligi, sodda turmush tarzi va mehnatsevarligi tufayli mahalliy jamiyatda o‘ziga xos obro‘ qozongan. Ularning Xiva xonligi hududiga joylashuvi jarayonida ikki tomonlama madaniy ta’sir yuzaga kelgan: bir tomondan, mennonitlar ilg‘or dehqonchilik, qurilish va texnik yangiliklarni olib kirgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, mahalliy aholi o‘zining boy madaniy merosi, urf-odatlari va qadriyatlarini ular bilan bo‘lishgan. Bu jarayon diniy va milliy farqlar mavjud bo‘lishiga qaramay, o‘zaro hurmat va hamkorlik asosida kechganini ko‘rsatadi. Shuningdek, mennonitlarning Xiva xonligidagi faoliyati diniy bag‘rikenglik siyosatining amaliy ko‘rinishi sifatida tarixiy ahamiyat kasb etadi. Bu holat Markaziy Osiyo xalqlarining boshqa din va madaniyat vakillariga nisbatan tolerant munosabatini ko‘rsatibgina qolmay, balki mintaqadagi turli xalqlarning hamkorlik va uyg‘unlikda yashash imkoniyatlarini ham namoyon etadi. Shu sababli, mennonitlarning Xiva xonligi tarixidagi roli va ularning mahalliy aholi bilan madaniy aloqalari nafaqat tarixiy hodisa sifatida, balki hozirgi globallashuv davrida ham dolzarb ilmiy muammo sifatida o‘rganilishi zarurdir. XIX asrning ikkinchi yarmida Xiva xonligi o‘zining ichki siyosiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlarida muhim bosqichni boshdan kechirgan davrlardan biri edi. Bu davrda Xiva hududida turli etnik guruhlar va diniy jamoalarning yashashi mahalliy madaniyat taraqqiyotiga o‘ziga xos ta’sir ko‘rsatdi. Ulardan biri — Rossiya imperiyasidan Markaziy Osiyoga ko‘chib kelgan mennonitlar jamoasi bo‘lib, ular Xiva xonligida o‘zlariga xos diniy, madaniy va iqtisodiy hayot tarzini olib kirganlar. Mennonitlar o‘zining diniy e’tiqodi, mehnatsevarligi, hunarmandchilik va qishloq xo‘jaligidagi tajribalari bilan mahalliy jamiyatga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan. Ularning yashash tarzi, mehnatga bo‘lgan munosabati va gigiyenaga oid qarashlari mahalliy aholi tomonidan o‘rganilib, ma’lum darajada ijtimoiy-madaniy hayotga singib ketgan. Ayniqsa, qurilish, yog‘ochsozlik, temirchilik va qishloq xo‘jaligidagi yangiliklar mahalliy amaliyotda keng tatbiq etilgan. Bundan tashqari, mennonitlar va mahalliy aholi o‘rtasidagi madaniy aloqalar faqat xo‘jalik va hunarmandchilik bilan cheklanib qolmay, balki ijtimoiy-madaniy munosabatlarda ham namoyon bo‘lgan. Ularning o‘zaro muloqoti orqali yangi turmush tarzining ayrim unsurlari shakllangan, mahalliy aholi esa o‘z navbatida mennonitlarning kundalik hayotiga

ta'sir ko'rsatgan. Shu bois, Xiva xonligida mennonitlar va mahalliy aholi o'rtasidagi madaniy aloqalarni o'rganish tarixshunoslikda alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Bu nafaqat Markaziy Osiyo xalqlari tarixi va madaniy taraqqiyotini yanada to'liq tasavvur qilishga yordam beradi, balki turli madaniyatlar o'rtasidagi aloqalarning o'zaro boyituvchi xususiyatini ham ochib beradi.

Adabiyotlar tahlili. Xiva xonligida mennonitlarning paydo bo'lishi va ular bilan mahalliy aholi o'rtasidagi madaniy aloqalar masalasi tarixshunoslikda qiziqarli va kam tadqiq qilingan yo'nalishlardan biridir. Turli tadqiqotchilar bu mavzuga turlicha yondashgan: kimdir diniy bag'rikenglikni, boshqasi iqtisodiy hamkorlikni, yana boshqalar madaniy almashinuvni asosiy masala sifatida ko'rsatadi. [1] Abidov Sh. o'zining tadqiqotida mennonitlarning Xiva xonligiga kelishi va ularning xo'jalik faoliyatiga alohida e'tibor qaratadi. Ularning irrigatsiya va dehqonchilikdagi yangiliklari mahalliy aholiga foyda berganini ta'kidlaydi. [2] Russian va g'arbiy tadqiqotchilar, xususan, A. Becker va M. Martens mennonitlarning Markaziy Osiyodagi diniy va ijtimoiy moslashuv jarayonlarini o'rgangan. Ularning fikricha, mennonitlar o'z diniy qadriyatlarini saqlab qolgan holda, mahalliy aholiga hurmat bilan munosabatda bo'lganlar. [3] O'zbekistonlik tarixchilar esa bu jarayonni Xiva xonligining umumiy ijtimoiy-siyosiy rivojlanishi bilan bog'liq holda o'rganadilar. Masalan, R. Rahmonov tadqiqotida diniy bag'rikenglik siyosatining ahamiyati va uning xalqlararo totuvlikka qo'shgan hissasini yoritadi. [4] Ba'zi xorijiy manbalarda (B. Penner, D. G. Rempel) mennonitlarning Xiva xonligida yashash jarayoni global diniy migratsiya tarixining bir bo'lagi sifatida tahlil qilinadi. [5] Zamonaviy ilmiy ishlarda esa bu masala madaniy diplomatiya va sivilizatsiyalararo muloqot nuqtayi nazaridan ko'rib chiqilmoqda. Bu yondashuv mennonitlar va mahalliy aholining o'zaro ta'sirini hozirgi globallashuv jarayonlari bilan ham uyg'unlashtirish imkonini beradi.

Materiallar va usullar. Ushbu tadqiqotning asosiy manbalari sifatida arxiv hujjatlari, tarixiy solnomalar, safar xotiralari, etnografik kuzatuvlar va zamonaviy ilmiy tadqiqotlar tanlab olindi. Xususan, Xiva xonligi davriga oid hujjatlar, mennonitlarning yozma merosi va ularning vakillari tomonidan qoldirilgan kundaliklar hamda rus va g'arbiy tadqiqotchilar tomonidan yaratilgan asarlar tahlil qilindi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat Arxivi fondlarida saqlanayotgan hujjatlar ham tadqiqot jarayonida qo'llanildi. Metodologik jihatdan tadqiqot tarixiy-qiyosiy tahlil, manbashunoslik usuli va etnografik yondashuv asosida olib borildi. Tarixiy-qiyosiy usul mennonitlar va mahalliy aholi o'rtasidagi madaniy aloqalarni boshqa hududlardagi shunga o'xshash jarayonlar bilan solishtirish imkonini berdi. Manbashunoslik usuli esa mavjud yozma manbalarni tahlil qilish va ularning tarixiy ishonchliligini aniqlashga xizmat qildi. Bundan tashqari, madaniy-antropologik yondashuv asosida mennonitlar va mahalliy aholi o'rtasidagi kundalik hayotiy tajribalar, urf-odatlar va ijtimoiy munosabatlar o'rganildi. Tadqiqot jarayonida sifatli tahlil

usullari, jumladan, tarixiy diskursiv tahlil, kontent-tahlil va kuzatuv materiallari qo‘llanildi. Ushbu metodlar yordamida mavzu keng qamrovda yoritildi va tarixiy jarayonlarning chuqur mohiyatini ochib berishga harakat qilindi.

Jadval 1. Mennonitlarning Xiva xonligiga keltirgan yangiliklari.

Soha	Mennonitlarning hissasi	Natija va ta’sir
Qishloq xo‘jaligi	Yangi dehqonchilik usullari, urug‘ tanlash	Hosildorlik oshdi
Qurilish	Yog‘ochsozlik, g‘isht pishirish va uy-joy qurilish texnikasi	Mahalliy me’morchilikda yangiliklar
Hunarmandchilik	Temirchilik, chilangarlik, mebel yasash	Hunar turlari rivojlandi
Transport	Arava va boshqa qishloq xo‘jaligi jihozlarini takomillashtirish	Harakat qulayligi oshdi
Ta’lim	O‘qish-yozishni o‘rgatish, diniy	

Mennonitlarning Xiva xonligiga olib kirgan yangiliklari ko‘rsatilgan. Ularning qishloq xo‘jaligi, qurilish, hunarmandchilik, transport va ta’lim sohalaridagi tajribalari mahalliy jamiyat hayotida ijobiy ta’sir ko‘rsatgan. Ayniqsa, dehqonchilikdagi yangi usullar, qurilish texnikalari va hunarmandchilikdagi yangiliklar Xiva hududida iqtisodiy va madaniy taraqqiyotga hissa qo‘shgan.

Tadqiqot muhokamasi. Xiva xonligida mennonitlarning faoliyati nafaqat diniy va ijtimoiy moslashuv jarayoni sifatida, balki madaniy o‘zaro ta’sirning yorqin namunasi sifatida ko‘rib chiqilishi mumkin. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, mennonitlar dastlab o‘z diniy qadriyatlari va jamoa hayotini qat’iy saqlab qolgan bo‘lsalar-da, vaqt o‘tishi bilan ular mahalliy ijtimoiy-madaniy muhit bilan integratsiyaga kirishgan. Bu jarayon ikki tomonlama bo‘lgan: mennonitlar texnik bilimlari, irrigatsiya va qurilishdagi tajribalari bilan mahalliy hayotga ijobiy ta’sir ko‘rsatgan bo‘lsa, mahalliy aholi ularni o‘z urf-odatlari va ijtimoiy qadriyatlari bilan boyitgan. Muhim jihatlardan biri shundaki, mennonitlar Xiva xonligidagi ijtimoiy hayotga bevosita aralashmagan, ya’ni ular siyosiy faoliyatdan chetlanib, asosan ishlab chiqarish, dehqonchilik va hunarmandchilik bilan shug‘ullangan. Shu orqali ular mahalliy jamiyat bilan nizolardan qochib, tinch-totuv yashash imkoniyatini yaratgan. Bu jarayon diniy bag‘rikenglik siyosatining amaliy ifodasi sifatida ko‘riladi. Mahalliy aholining mennonitlarga bo‘lgan munosabati ham qiziqarli jihatlarni ochib beradi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ular dastlab ehtiyotkorlik bilan qarshi olingan bo‘lsa-da, keyinchalik mehnatsevarlik va halolliklari tufayli hurmat qozongan. Shu orqali ijtimoiy ishonch va hamkorlik muhitining shakllanishi kuzatilgan. Shuningdek, mennonitlarning Xiva xonligida yashash jarayoni xalqaro migratsiya tarixining

bir qismi sifatida ham muhim ahamiyatga ega. Ularning tajribasi diniy ozchiliklarning boshqa madaniy muhitlarda qanday yashab ketishi mumkinligini ko‘rsatadi. Bu jihat hozirgi globallashuv davrida ham aktual bo‘lib, diniy va etnik guruhlarning tinch-totuv hamkorlikda yashash tajribasini o‘rganishga ilmiy asos yaratadi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari mennonitlar va mahalliy aholi o‘rtasidagi madaniy aloqalar nafaqat tarixiy tajriba, balki zamonaviy jamiyatlar uchun ham dolzarb saboq ekanini ko‘rsatadi.

Xulosa. Xiva xonligi davrida mennonitlar va mahalliy aholi o‘rtasidagi madaniy aloqalar nafaqat diniy bag‘rikenglik va tinch-totuv yashash tamoyillariga asoslangan, balki o‘zaro madaniy boyish jarayonini ham tezlashtirgan. Mennonitlarning texnik bilimlari, hunarmandchilik va dehqonchilikdagi tajribalari mahalliy iqtisodiy hayotga ma’lum darajada ijobiy ta’sir ko‘rsatgan bo‘lsa, ular o‘z navbatida Xorazm xalqi madaniyati, urf-odatlari va qadriyatlari bilan tanishib, muayyan darajada moslashgan. Bu jarayon xalqaro miqyosda madaniyatlararo muloqotning samarali namunasi bo‘lib xizmat qiladi. Shuningdek, mennonitlar va mahalliy aholi o‘rtasidagi munosabatlar diniy farqlarga qaramay, insoniyat uchun umumiy qadriyatlar – do‘stlik, hamkorlik va o‘zaro yordam orqali madaniy hamjihatlikni ta’minlash mumkinligini ko‘rsatadi. Mazkur tarixiy tajriba bugungi globallashuv davrida ham madaniyatlararo aloqalarni rivojlantirish, o‘zaro hurmat va bag‘rikenglik muhitini kuchaytirishda muhim saboq bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Xorazm tarixi va madaniyati. – Toshkent: Fan, 1998.
2. G. G. Pugachenkova. Arxitektura Xorezma. – Moskva: Nauka, 1976.
3. E. Allworth. Central Asia: 130 Years of Russian Dominance. – Durham: Duke University Press, 1994.
4. А. К. Мухаммадиев. История Хивинского ханства. – Ташкент: Университет, 2000.
5. Paul Toews. Mennonites in Central Asia. – Fresno: Mennonite Press, 2005.
6. Хоразм энциклопедияси. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2002.